

ДИМИТЪР ГОЦЕВ

РЕВОЛЮЦИОННОТО ДВИЖЕНИЕ ВЪВ
ВАРДАРСКА МАКЕДОНИЯ (1914—1915)

DIMITAR GOCEV

LE MOUVEMENT RÉVOLUTIONNAIRE EN MACÉDOINE
DE VARDAR (1914—1915)

Рецензент: ст. ас. Стайко Трифонов

Редактор: доц. Величко Георгиев

Проблемите на националноосвободителното движение във Вардарска Македония са останали недоразработени от нашата историческа наука — буржоазна и марксистка. Изключение прави трудът на К. Пърличев,¹ който обаче третира само отделни страни на сръбския режим и съпротивата на българското население през този период. Такива разработки не откриваме и в чуждестранната историография. Отделни сведения и факти по тези проблеми се намират в редица общи трудове от нашата литература,² както и в някои съчинения, излезли в Скопие,³ съдържащи сведения (предимно от белградските архиви) за борбите на българското население през посочените години.

Известно е, че Балканските войни не само не разрешават, но още повече заплитат и усложняват националния въпрос на Балканите. Вместо очакваното освобождение, за което води десетилетни въоръжени борби и дава неизброими жертви, българското население във Вардарска и Егейска Македония попада под ново национално робство.⁴ Сръбската и гръцката монархическа буржоазия още с влизането си в Македония (през октомври 1912 г.) започват да провеждат политика на пълно отричане и преследване на българската народност, за нейното бързо посърбяване и погърчване. Тази политика предизвиква незабавна и остра реакция и съпротива от страна на българското население. До навечерието на междусъюзническата война съпротивата се изразява главно чрез пълно бойкотиране мероприятията на сръбските власти. В това време (ноември 1912—юни 1913 г.) биват изпратени десетки меморандуми и изложения от ЦК на ВМОРО, от окръжните революционни комитети⁵, от представителите на българското население на всички градове и по-голями селища, окупирани от сърби и гърци, до българското правителство⁶ и до правителствата на великите сили.⁷ В тях българите от Македония настойчиво апелират и молят да не бъде допуснато разпокъсване на Македония, да не бъдат оставени под сръбска и гръцка окупация, като най-категорично настояват цяла Македония да бъде обединена с България.⁸

От месец април 1913 г. революционната организация започва и въоръжена борба срещу сръбските власти. На 15 юни 1913 г. в Тиквешко с център Неготино и Кавадарци избухва и първото въоръжено въстание на местното българско население срещу сръбските поробители. Въстаниците прогонват сръбските войски и администрация и установяват десетдневно българско революционно управление.⁹ По време на Междусъюзническата война въоръжените българи от цяла Вардарска и Егейска Македония заедно с редовните български войски вземат най-активно участие във всички сражения срещу сърби и гърци.¹⁰

След Букурещкия договор революционната организация и легалните представители на бежанците от Македония в България изпращат редица меморандуми и изложения до правителствата на великите сили. В тях се настоява да бъде ревизиран Букурещкият договор и да се даде автономно управление на Македония.¹¹ Европейските правителства обаче не желаят да се заемат с ревизирането на споменатия договор. Нещо повече, те не проявяват готовност да се застъпят дори за културна автономия на българите във Вардарска и Егейска Македония.¹² При това положение за поробеното население не остава друг път освен пътя на въоръжената борба. Това е отбелязано и в новия устав на организацията от 1913 г., в който се заявява, че в борбата срещу новите поробители ВМОРО ще използва всички средства — от мирни усилия до въоръжени въстания.¹³

Понеже легалните усилия нямат изгледи да доведат до никакви резултати, организацията повдига частично въстание (второ срещу сръбския режим) в Охридско, Стружко и Дебърско. Въстанието избухва само месец и половина след Букурещкия договор и е израз на народната съпротива срещу носителите на новото робство в Македония. Въстаниците прогонват сръбските войски и установяват двуседмично българско революционно управление в споменатите райони.¹⁴ То е и енергичен въоръжен протест срещу всички, които тайно или открито одобряват несправедливото дело, извършено в Букурещ спрямо българския народ.¹⁵ Съпротивата срещу сръбския режим, както ще видим, продължава и получава широк размах и масов характер през 1914—1915 г.

Настоящата студия, написана въз основа на факти и сведения в съществуващата литература, в българския периодичен печат на основата на спомените на дейци от това време, на новооткритите документи от ЦПА, НБКМ — БИА, АБАН и пр., е опит за по-цялостно проучване и научно осветляване на проблемите, свързани с националноосвободителната борба, която населението във Вардарска Македония води срещу сръбските поробители през посочения период.

* * *

С попадането на Вардарска и Египетска Македония под сръбска и гръцка окупация и унищожаването на легалните български институции, с прогонването оттам на българската интелигенция — учители, свещеници, революционни дейци и пр.,¹⁶ както и след жестокото потушаване на Тиквешкото въстание през юни 1913 г.¹⁷ и Охридско-Дебърското през септември с. г.¹⁸, бива нанесен тежък удар върху Въртешната революционна организация. Разстроена е организационната мрежа, каналите и съобщителните връзки, отделните революционни центрове са изолирани един от друг. Това дава повод на някои от сръбските окръжни управители да пишат в своите доклади до правителството в Белград, че след усмиряването на въстаналите райони в Охридско и Дебърско българската организация ВМОРО е напълно парализирана.¹⁹ Тези констатации обаче се оказват преждевременни. Чрез своите революционни прояви ВМОРО невероятно бързо известява, че това не е така.

Още през декември 1913 г. чети на революционната организация се появяват в различни райони на Вардарска Македония. По съобщения на всички сръбски вестници през нощта срещу 1 декември 1913 г. български комити хвърлили във въздуха железопътния мост при Демир Капия.²⁰ На 14 с. м.

сръбските войски залавят трима „български комитаджии“ в момента, когато се готвят да извършат атентат срещу един сръбски влак на линията между Куманово и Къраджоли.²¹ Военните и полицейските власти в Македония правят официални изявления, че в Скопско и Кумановско са се появили силни български чети и че потерите са водили и няколко сражения с тях.²²

Сръбското пресбюро в Белград съобщава пред чуждестранни представители, че главни виновници за нарушаване на спокойствието в Македония са българските чети, които нахлуват откъм България и откъм Албания.²³ В „Мали журнал“ от 24. XII. 1913 г. обаче пише, че чети идват не само от България и от Албания, но се рекрутират и в самата Македония. Вестникът призовава правителството да учреди специални съдилища, които да осъждат на смърт не само комитаджините, но и тези, които им съчувствуват, защото към българите не трябва да има милост.²⁴

Сръбското правителство предприема и дипломатически стъпки срещу България. По негово настояване в края на декември 1913 г. американският пълномощен министър в София заявява пред представител на българското правителство, че България трябва да забрави загубеното и да се отдаде на икономическото и културното си развитие. Само в такъв случай, заявил посланикът, ще има мир на Балканите.²⁵ В отговор на този съвет Тодор Александров²⁶ заявява следното: „За какъв мир говори американският пълномощен министър, когато поробена Македония е в положение по-лошо, отколкото по време на войната. Само в последните няколко седмици са избити десетки българи в Кумановско и в Прилепско, а в Охридско са убити над 150 души, граждани и селяни. Знае ли г-н Вопика, че от Македония са изгонени всички български учители и свещеници, че сърбите с куршум, камшик и нож принуждават българите да се казват сърби, да се пишат на „ич“ и да пращат децата си в сръбски училища. По същия начин те се отнасят и с другите народностни групи — турци, албанци и пр. Животът, честта и имотът на поробените е оставен на произвола и зависи от благоволенieto на последния сръбски и гръцки войник, стражар или разсилен. При това положение г-н министърът има ли право да иска от България да забрави повече от един милион свои сънародници, останали под чуждо иго при един ужасен варварски режим?“²⁷ Този отговор е в същност становището на Вътрешната организация, от него става ясно, че борбата срещу новите робители ще продължи.

В началото на 1914 г. ЦК на ВМРО взема решение да се възобнови изцяло революционната организация във Вардарска Македония.²⁸ Осъществяването на тази задача е възложено на революционните дейци и войводи на чети, които вече действуват из различни райони: в Битолско — Кръстьо Льондев,⁹ в Прилепско — Даме Попов, във Велешко — Владимир Сланков, в Кумановско — Кръстьо Лазаров, в Тиквешко — Лазар Тодоров, в Скопско — Лазар Великов, в Щипско — Иван Бърльо, в Кратовско — Дончо Лазаров, в Ресенско — Кръстьо Трайчев, Гевгелийско — Дельо Тушински, в Паланечко — Петко Стефанов, в Малешевско — Гаве Стоилов, в Мариовско — Атанас Джамов, в Радовишко — Христо Симеонов.³⁰ Тези войводи със своите чети получават указания да обиколят съответните райони, да възобновят околийските, градските и селските революционни комитети, да ги поставят във връзка един с друг, а чрез възобновяване на организационната поща и с ЦК на ВМРО³¹.

Успоредно с тази задача ВМРО предприема активна дейност за спечелване на турското и албанското население в Македония на своя страна. Това се налага още повече, като се има пред вид, че сръбските власти правят всичко възможно да спечелят последното и да го използват срещу българското население.³² В този дух представители на ВМРО повеждат преговори с Младотурския комитет в Цариград и постигат споразумение за създаване на „Българо-турски комитет“, чиято главна задача е да развива съвместна дейност срещу сърби и гърци.³³ Уточнени са всички райони на Вардарска и Егейска Македония, в които трябва да действуват съвместни българско-турски чети.³⁴ ВМРО открива свое постоянно представителство в Цариград. Незабавно се пристъпва и към практическо осъществяване на споразумението. В Турция са формирани 5 малки чети (от по 5 — 7 човека)³⁵ и през Албания те са изпратени в тези райони на Вардарска Македония, където ВМРО смята, че има нужда от тях,³⁶ т.е. сред турското население. В края на 1913 г. в Македония е изпратен и членът на „Българо-турския революционен комитет“ в Цариград Есад паша. На него е поставена задача да „говори“ на тамошните турци да не служат повече на сръбските власти, а да се съюзят с българското население за обща борба.³⁷

Базата за споразумение между ВМРО и младотурския комитет е автономията на Македония. В един протокол за съвместна работа между българи и турци в Македония под сръбска и гръцка власт от 17. XI. 1913 г. между другото се казва, че: „Българският и турски македонски комитети, които желаят да се добие автономно управление за Македония, са решили да прибегнат до всички законни и незаконни средства и да работят задружно за постигането на тая свещена цел.“³⁸ В законните средства влизат легална пропаганда между българското, турското, албанското и влашкото население, както и борба за постигане на пълно религиозно, училищно и общинско национално самоуправление, а в нелегалните — противопоставяне със всички средства срещу сръбските и гръцките завоеватели в Македония, включително и извършване на атентати върху мостове, жп. тунели и пр.³⁹

Тази съвместна дейност между българи и турци е широко отразена в докладите на тогавашния австро-унгарски пълномощен министър в Цариград Трановски, който съобщава на своето правителство, че през февруари и март 1914 г. от Турция са изпратени чети в Албания, които трябва да подпомагат дейността на българските чети в Македония.⁴⁰

Във връзка с подготовката и съвместните действия на българи и турци в Македония интерес представлява изказването на Хилми паша.⁴¹ Одобрявайки задружните действия срещу сърби и гърци, той заявява пред представител на ВМРО: „Никога не допусках, че Македония може да стане сръбска или че гърците ще завладеят Солун. . . Населението в Македония в своето болшинство е българско. След него са турците и съвсем малко гърци. Сърби в Македония няма. . . Освен това за свободата на тая страна се бориха и жертвуваха само българите. Революционната борба и войната (има пред вид Балканската—б. н.) това беше чисто и само българско дело. . . В революционно време сърбоманите и гърците вървяха наедно с нас турците против вашите комитети. . . На мене и на моята полиция те съобщаваха всичко, каквото научеха за вас. Те бяха наши шпиони, приятели, доброжелатели. Когато България реши да воюва, те се присъединиха само да извлекат полза за българска сметка. Преди да измамат България, те се отнесоха вероломно с нас.“⁴² Тези признания са твърде ценни, като се има пред вид, че като дъл-

гогодишен полицейски инспектор за Македония (1904—1912 г.) със седалище в Солун Хилми паша най-добре познава проблемите и борбите на местното население.

Въпреки че не оказват никаква особена помощ на ВМРО, формираните през този период 5—6 турски чети в Македония имат важно политическо значение. Под тяхно въздействие турското население се държи не само резервирано, но и враждебно към сръбските власти. В турските села намират прием чети на ВМРО, както и българи, подгонени от сръбските власти и обратно.⁴³ Предприети са и съвместни четнически акции на българи и турци срещу сръбските войски и чети в някои райони на Вардарска Македония.⁴⁴

Подобна дейност ВМРО извършва и в Албания. В резултат на преговорите, които се водят между представители на организацията и Албанският революционен комитет, тук се създава българо-албански комитет за борба срещу сръбските поробители.⁴⁵ В едно обширно донесение от 16. II. 1914 г. до ЦК Павел Христов съобщава, че организацията в Албания, вкл. и Албанският революционен комитет, се намират под негово ръководство, и пита дали да започне четническата дейност в своите райони⁴⁶, т.е. в Дебърско, Стружко, Охридско и Битолско. Съобщава също, че ако му се разреши, има възможност за няколко дни да потопи 7—8 гръцки кораби.⁴⁷ В същото донесение П. Христов изтъква, че организацията там има нужда от 2000 пушки, от патрони, бомби, пари и няколко души офицери за специалните комитетски работи.⁴⁸

В същото време за пълномощен министър на България в Тирана е назначен Тодор Павлов.⁹ В едно писмо до Михаил Маджаров от 11. XII. 1913 г. той съобщава, че намира пълно разбиране и подкрепа от страна на албанските официални среди, което е гаранция за бъдещата съвместна дейност.⁵⁰ Взаимодействието между българи и албанци по това време има особено политическо значение. То осуетява всевъзможните усилия на поробителските власти да противопоставят двете етнически групи. Като изключим албанския войвода Ариф, който за много пари минава на сръбска страна и действа срещу българските села в Охридско и Дебърско,⁵¹ другите албански войводи действуват през 1914 — 1915 г. заедно с четите на ВМРО.⁵²

Въпреки че поради възстановителния процес четите на Вътрешната организация избягват срещи със сръбските войски и контрачети, сръбските вестници непрекъснато съобщават за движение на български чети и за извършени от тях атентати из Вардарска Македония. На 7 януари 1914 г. българска чета извършва атентат на железопътния мост при Куманово. Същия ден при село Богданци, Гевгелийско, друга българска чета води ожесточено сражение със сръбските войски.⁵³ На 13 с.м. в Тиквешко до моста на р. Вардар са заловени трима атентатори. Те са Димитър Николов, Георги Танев и Неда Разманова от с. Клисурса, Тиквешко. Последната според сръбските вестници е една от „най-страшните престъпници“ в този край.⁵⁴

След тези и други подобни съобщения на сръбските вестници в началото на февруари 1914 г. властите предприемат нова обезоръжителна акция из някои райони на Вардарска Македония предимно покрай българската граница. Обезоръжителни отряди, рекрутирани от четите на „Черната ръка“, извършват масови арести, побойща и убийства сред населението.⁵⁵ Само в Кратовско са арестувани 653 души, от които над 30 умират от побой, а всички други са бити до смърт. Началникът на обезоръжителната акция майор Ранкович открито заявява, че от арестуваните българи в Кратовско най-

малко 50 души ще бъдат осъдени на смърт.⁵⁶ В Кумановско също са арестувани няколкостотин и десетки са убити при тази акция. Само в с. Жилина са убити 15 души българи, в с. Стояновци — 7, а в с. Винци — 8 души.⁵⁷ В Малешевско сръбските власти залавят всички незабегнали по-видни българи и ги подлагат на тежки изтезания, за да предадат оръжието си и да признаят, че са членове на тайната българска организация. Първи жертви на терора са заловените войводи на ВМРО Павле Дудуков от Берово и Иван Странджата от с. Ратево, Беровско. След нечовешки мъчения двамата войводи са хвърлени живи в един бунар в г. Пехчево.⁵⁸ По същия начин са убити и други българи, а десетки избягват в България, за да не бъдат заловени: от Берово — 20, от Пехчево — 10, от с. Русиново — 8, от с. Ратево — 22.⁵⁹ В Щип са арестувани над 100 души, обвинени в комитаджийство, 15 от които умират от побой в Кумановския затвор.⁶⁰

Подобни акции са извършени и в други райони.⁶¹ Системата на терор и насилия обаче не сломява духа на населението. Окупаторските власти се излъгват, като смятат, че по този начин ще сломят неговата съпротива. Тъкмо обратно, непоносимият терор предизвиква още по-силно възмущение, омраза и засилване на народната съпротива.

Една от най-важните форми на политическа съпротива, която местното население оказва, е пълното бойкотиране на мероприятията на поробителските власти. Най-ярко този бойкот се изразява в масовото бягство на младежите от Македония да постъпят в сръбската армия. То започва още преди Междусъюзническата война. От месец април 1913 г. сръбските власти в противоречие със всякакви морални и юридически норми⁶² започват под формата на набиране на „доброволци“ да мобилизират местните младежи за сръбската войска. На 15 май 1913 г. сръбското правителство официално нарежда на Върховното командване да бъдат създадени четири батальона доброволци-четници от местното население. Първи батальон да бъде попълнен от Скопски и Кумановски окръг, Втори — от Кавадарски и Битолски, Трети — от Тетовски и Дебърски и Четвърти — от Прищински и Новопазарски окръг.⁶³ Правителството препоръчва доброволците да бъдат набирани преди всичко от средата на турците и албанците, но да се събират и от християните, за да не се потвърди фактът, че последните са срещу тях.⁶⁴

След издаването на тази заповед властите в Сърбия образуват специални комисии, съставени от войници и четници, които се опитват да извършат мобилизация на местните младежи. Тези опити предизвикват остра реакция сред българското население.⁶⁵ В едно донесение до Върховното командване на сръбската войска полицейският началник в Ресен между другото пише, че съобщението за събиране на доброволци е направило страшно неприятно впечатление сред местното население. Въпреки своята тактичност според донесението ресенчани не могли да се въздържат да не кажат следното: „Ние имаме синове и братя, които са войници или офицери в българската войска, и ако тези синове, които са у дома, ги дадеме като сръбски доброволци, те в случай на война с България ще трябва да стрелят срещу своите братя. Това вие не можете и не бива да очаквате от нас.“⁶⁶

В Скопие и в окръга, съобщава българският митрополит Неофит, всички българи, годни да носят оръжие, са викани в полицейските участъци и принуждавани да се запишат за доброволци.⁶⁷ На 26 май 1913 г. всички събрани доброволци от околията и града, предвождани от общинските кметове и деловодители, са представени на военния комендант в Скопие. Всички

събрани заявяват открито на коменданта, че са взети насила и че не желаят да отиват доброволци. В същото време една внушителна делегация от близки и роднини на младежите се оплаква на чуждите консули в града. Това принуждава сръбските власти да освободят взетите насила доброволци. „От цяла Скопска околия — заключава митрополит Неофит — събраха всичко 15 — 16 доброволци, и то сърбомани и власи.“⁶⁸

Сръбските власти арестуват няколко десетки мъже и жени, които протестирали пред чуждите консули. Всички са жестоко бити и хвърлени в затвора, където прекарват няколко месеца.⁶⁹

Сръбският окръжен началник в Кавадарци съобщава на Върховното командване, че тук никой не желае да се запише за доброволец и че за да се отърват, гражданите предлагат откуп.⁷⁰ В една телеграма на окръжния началник в Тетово от 31 май 1913 г. до Върховното командване се казва, че доброволците тук са само турци и албанци, които заявяват, че никъде във от околията си няма да отидат. А от петте общини на Бродска околия нито едно лице не пожелава да се запише за доброволец.⁷¹ Подобни съобщения се получават от всички крайща. На 25 май 1913 г. от името на населението в Кумановски окръг е изпратено писмо до Върховното командване на сръбската войска, в което между другото се казва: „Тукашните власти не избират средства в стремежа си насилствено да ни накарат да се записваме във войската. Ние молим Върховното командване да нареди на тукашните началници да не вършат над нас терор, но да ни оставят на мира и който желае, доброволно да се запише, а не насила, както се постъпва.“⁷² Всички българи, подписали протестното писмо, са арестувани и бити, но доброволците са освободени. Все пак сръбските власти събират стотици „доброволци“, главно турци и албанци, но и българи. Държанието на последните обаче съвсем не вдъхва доверие на сръбските военни власти. На 5 юни 1913 г. командирът на Четвърта чета при сръбските гранични войски (разположени около Велес) изпраща специален доклад до командувачия III сръбска армия генерал Божко Йованович, който засяга въпроса за доброволците. Като съобщава, че в неговата чета има 230 доброволци, той пише: „Забелязва се, че сръбските войници с най-голямо недоверие гледат на турците и християните-доброволци, понеже се страхуват, че тези последните биха обърнали оръжието си срещу тях и биха предизвикали бунт по време на война с България.“⁷³ Позовавайки се на този доклад, командувачият III сръбска армия съобщава на Върховното командване, че доброволците не само не ще бъдат полезни, но ще бъдат и вредни. Затова той предлага те да бъдат разпуснати и повече да не се събират. Така и става.⁷⁴ Съпротивата на населението проваля напълно плановите на сръбското правителство да организира доброволчески отряди от младежите в Македония, необходими повече за политически цели, но и да ги използва във войната срещу България.

Веднага след Букурещкия договор сръбските военни власти пристъпват към съставяне на наборни списъци във Вардарска Македония. Военната повинност на местното население сега вече се смята за „естествена“. Освен това тя трябвало да допринесе за умиротворяването на тази област и да съдействува за по-бързото сърбизиране на младите генерации.⁷⁵ С мобилизирането на младежите от Македония сръбските власти се надяват да повдигнат престижа си не само вътре в страната, но и пред външния свят. Вместо това обаче те претърпяват ново разочарование. Фактите говорят за рязко противопоставяне на българското население против военната повинност,

за масово отказване на подлежащите да се явят на посочените места. Мнозина се укриват по селата и градовете, други се присъединяват към четите на ВМРО, трети бягат в България.⁷⁶ Но съпротивата не свършва само с масово бягство от сръбската армия, на което ще се спрем по-подробно по-нататък. Първите младежи от Македония, мобилизирани в сръбската войска, извършват героичен подвиг, който по това време има огромно политическо значение. Той се изразява чрез отказа на младите българи от Македония на 14 април 1914 г. в град Крагуевац (Сърбия) да дадат клетва за вяност на сръбския крал Петър.

На 21 март 1914 г. събраните младежи от Щипско, Радовишко и Тиквешко тръгват под конвой за Сърбия. Когато се събират на гара Велес, всички заедно запяват „Шуми Марица“. Разярените сръбски офицери дават заповед незабавно новобранците да бъдат натъпкани в специалния влак. Още тука щипяни се разбунтуват. Те започват да викат: „Ние сме българи и не желаем да служим в сръбската войска.“⁷⁷

На 23 март новобранците пристигат в Крагуевац, където им е уредено най-тържествено посрещане. Целият град е празнично украсен. Сред топовни гърмежи, музика и песни новобранците минават през града до казармите, пеейки „Край Босфора“ и „Тих бял Дунав“. В тяхна чест в казармата е отслужен водосвет и са държани приветствени речи.⁷⁸ „През първите дни — пише в своите спомени Панчо Тодоров от Щип — офицерите се стремяха да бъдат много внимателни с нас, не ни караха да вършим никаква работа, даже да чистим и казармата, което е в реда на нещата. Те искаха по този начин да ни предразположат и постепенно да притъпят националното ни съзнание.“⁷⁹ Офицерите раздават плочи на всички новобранци също като на ученици от първо отделение и започват да ги учат на сръбски. На плочите трябвало да пишат: „Аз съм сърбин“, „Сръбски син“, „Име ми е Радивой“ и пр. Новобранците трябвало да учат и да пишат клетвата.⁸⁰ Те обаче разбират какво се цели и се противопоставят. Първи щипяни счупват плочите. Те заявяват на дежурния офицер, че не желаят да учат това, което вече са учили в първо отделение. Офицерът започнал да обяснява, че това, което са учили в училищата, е било друг език, а сега трябва да учат сръбски език и пр.⁸¹ Когато научават датата, на която новобранците трябва да дадат клетва, веднага няколко от тях се събират, за да обсъдят какво да правят. Панчо Тодоров съобщава пред събралите се приятели, че в Белград новобранците от Македония не са приели да се закълнат. А пред чужденците сръбските власти са съобщили, че новобранците в Крагуевац са доброволци. Тази вест предизвиква още по-силно възмущение сред младежите. Предлага се да бъде отхвърлена клетвата независимо от последиците. Всички приемат предложението, няма нито един изменник. Всички (към 1000 души) са готови на жертва, но клетва за вяност на сръбския крал и държава да не дават.⁸²

В деня на клетвата (14 април 1914 г.) всички войници биват строени в каре пред казармата. В средата има трибуна, на която са наредени духовенството, висшите военни началници и административни чиновници, както и чуждестранни представители, които са поканени от Белград. Отстрани се е събрало цялото гражданство.⁸³ Приветствува генерал Калафатович. Той изтъква, че македонците от преди много векове са чисти сърби.

След това се дава команда „мирно“. Военната музика свири националния химн и архимандритът започва да чете клетвата. Настъпва решителният момент. Въздухът е процепен от оглушително „ура“. Разнасят се викове:

„Ние сме българи! Не приемаме клетвата! Да живее България!“⁸⁴ Войнишкият строй се разкъсва, настана неописуем хаос. Всички присъстващи изпадат в паника. Разярени офицери с извадени саби се втурват срещу непокорниците и започват да удрят кой къде завърне. Новобранците, макар и невъоръжени, се отбраняват. Гражданството се разбягва. „Картина на истински бунт — пише К. Ангелов, — обаче рядка по своята особеност, защото беше на официално място, пред официални лица, пред чуждестранните представители, пред цялото гражданство, при тържествена обстановка и посред бял ден.“⁸⁵

Две въоръжени роти обграждат новобранците от всички страни. Тогава генерал Данайло Калафатович дава заповед да се тури край на кървавата саморазправа. Офицерите се оттеглят. Само майор Божидар Загорич тича от един новобранец на друг и с треперещ глас пита всекиго: „Ти приемаш ли?“ Получава от всеки отрицателен отговор: „Не приемам.“ Тогава замахва с всички сила и нанася удар, който може да бъде смъртоносен. Всички 18 души, които той запитва, и му дават отрицателен отговор, веднага са отделени и откарани в гарнизонния затвор.⁸⁶

Останалите пак биват построени. Властите отново се опитват да дадат официален характер на тържеството. Архимандритът отново чете клетвата, но като вижда, че всички мълчат, произнася слово, в което изказва съжалението си, че младежите са попаднали под „българска пропаганда“⁸⁷. Целта, както пише К. Ангелов, е постигната. Показано е пред самите сърби и пред чуждестранните представители, че българите не са сърби, както твърдят официалните сръбски власти пред външния свят, и че не желаят да се кълнат за вяност на сръбския крал и държава.⁸⁸

Възгласите „Аз съм българин“, „Ние сме българи“, „Да живее България“ и пр. в Македония по това време са обикновена и всекидневна реакция срещу сръбските власти. Публично изразеният български патриотизъм обаче тук, в сърцето на сръбския народ, пред войската, полицията и духовенството, пред чуждите дипломатически представители, които сръбските власти са поканили, тъкмо за да им покажат младите „сърби“ от Македония, е добре обмислена и добре изпълнена революционна акция с голяма историческа и политическа стойност.

Сръбският социалдемократически орган в „Радничке новине“ пише следното по този случай: „Построени пред казармите, новобранците бяха печални и мрачни. Те слушаха патриотичната реч на свещеника неми и с наведени очи . . . Изведнъж се разнесе вик: „Не искаме да се кълнем!“ Цялата дружина като един човек отказа да положи клетва. . . Две отделения от 1-ви 3-и полк обградиха с ножове на пушките своите „новоосвободени братя“. . . Дали тези младежи доживяха утрото след своята спонтанна манифестация — заключава вестникът, — това никой не би могъл да каже.“⁸⁹

Съдбата на новобранците е различна. Шест души успяват още същата вечер, преоблечени като селяни, да се качат на влака и да слязат на една спирка преди Куманово. След редица преमेждия те се присъединяват към четите на ВМРО, които ги прехвърлят в България.⁹⁰ Останалите биват разделени на селяни и граждани и подложени на страхотни мъки, за да признаят кои са инициаторите на бунта. На въпроса, кой им е внушил да не дават клетва, селяните отговарят, че те веднъж са се клели като българи и чувствувайки са обвързани, втори път не могат да дават клетва.⁹¹ Така отговарят и гражданите. Тогава всички граждани и по-будните селяни са затворени,

а останалите селяни са подложени на казармени наказания. Всеки затворник е поставен в отделна килия, в която не е възможно нито да се лежи, нито да се седи. Всекидневно при тях идва офицер и пита затворника: „Ще се кълнеш ли?“ От всекиго получава краткия отговор „Не“⁹².

Една нощ всички затворници са изведени извън града и изправени пред един ров, а взвод войници насочва пушките си срещу тях. Тогава един офицер отправя за последен път заплашително въпроса: „Ще се кълнете ли?“ Всички изправени пред рова извикват: „Не! Убийте ни, има кой да търси сметка за нас!“⁹³ Офицерът обаче няма заповед за разстрелване на непреклонните.

На следващия ден пред строените младежи от Радовишко един офицер заявява, че всеки, който желае да замине за България, трябва да излезе пет крачки напред. Пръв излиза Христо Коцев от Радовиш, който, козирувайки, казва: „Аз съм българин и искам да отида в България.“ Същото правят Ангел Андреев, Мильо Спиров, Коце Клисаров, Кирил Сармандов, Иван Пенкин. След тях всички заявяват, че са българи и искат да отидат в България.⁹⁴ Първите 6 души веднага биват отделени и предадени на военен съд в Ниш. Така се постъпва и с новобранците от Шипско и Тиквешко.⁹⁵ Едва когато започва войната между Австро-Унгария и Сърбия, се слага край на тези изтезания. Полкът е разформиран, а новобранците от Вардарска Македония, карани като пленници от въоръжени сръбски войници, биват разпръснати по градовете Крушевец, Зайчар, Ниш, Вальево и разделени по един между 10 сръбски войници.⁹⁶ Повече от 100 души изчезват безследно по време на разследванията. Нито един младеж обаче не дава клетва за вярност. Чрез своята готовност по-скоро да загинат, отколкото да изменят на своята съвест и своето отечество те нанасят още един морално-политически удар срещу сръбската пропаганда, като доказват, че населението в Македония не е сръбско, и със своя безподобен подвиг прославят българското име.

Събитието в Крагуевец намира широк отзвук в политическите и дипломатическите кръгове на Балканите и в Европа. Ще споменем само, че вземайки повод от това събитие, министър-председателят на България В. Радославов в едно интервю на 19. IV. 1914 г. заявява, че Букурещкият договор трябва да бъде ревизиран, защото положението в Македония е неудържимо.⁹⁷

Много важно е изявлението на английския министър-председател Лойд Джорж, по македонския въпрос, направено веднага след събитието в Крагуевац. „Всички опити на сърби и гърци — подчертава той — с огън и меч да направят своето разграничение в Македония ще останат напразни и ще свидетелствуват само за безумието и умопомрачаването на балканските държавници. . . Стена от щикове разделя на части области, които са едно етнографско, географско и икономическо цяло. А българското население там е подложено на открито изстребление, тъй като в лицето на всеки българин в Македония сърбите и гърците виждат революцията в миниатюра. . . Сърбите в Македония са до ден днешен на бойна нога, страхувайки се ежедневно от бунтове и въстания. Една армия от 100 000 души стои в готовност да пази статуквото. . . В турско време — заключава министър-председателят — положението в Македония беше стократно по-сигурно, а тогава се смяташе от всички, че е неминуема една промяна на нещата. При това положение Букурещкият договор не може да се утвърди и той трябва да бъде ревизиран.“⁹⁸

Трудностите, с които трябва да се борят, не скриват и представителите на сръбските власти във Вардарска Македония. В един обширен доклад от

края на април 1914 г. до вътрешния министър в Белград охридският окръжен началник Й. Киркович съобщава мерките, които е взел, и въоръжените сили, с които разполага, за да задуши всяка проява от страна на българите. В специален раздел за „обществената безопасност“ се казва, че за поддържане на реда (освен войската и четите) охридското началство разполага с 302 жандарми по списък. Други стотици жандарми, определени за околийските центрове, са разпределени по жандармерийските центрове, каквито има по задължение във всяка община. Освен в общините жандармерийските станции са открити и по стратегическите места на окръга, в които полицейската власт е необходима.⁹⁹ За да държат под контрол всички райони в окръга, жандармите от различните станции са задължени денонощно да патрулират и да заверяват един на други в специална книга караулните си обиколки. Организираны са също денонощни пътни патрули. Освен това на 5 март 1914 г. охридското началство издава Наредба № 2458, по силата на която се въвежда дежурство и на писарите в околните. Всеки писар е длъжен да прекара една седмица в околията и през това време да обиколи всички жандармерийски станции в нея. Това дежурство на писарите се контролира два пъти месечно от околийските началници. Взети са всички мерки властите да научават за всяко движение на местните хора, както и за тези, които идват отвън.¹⁰⁰

Само от това, което приведохме, става ясно, че Охридски окръг е превърнат в затвор, където войска, полиция, четници, писари, околийски началници и изобщо цялата сръбска военна и цивилна администрация са денонощно на крак, за да могат да следят и задушават и най-малката анти-сръбска проява на местното население.

Но и тези мерки не вдъхват доверие на окръжния началник в Охрид. Ето защо в същия доклад той се оплаква, че не му достигат пушки и муниципии, за да въоръжи и някои местни сърбомани. Тези сигурни и проверени лица според него трябвало да бъдат въоръжени от властите, за да се притичват на помощ на жандармерията, когато последната се сражава с организационни чети.¹⁰¹

В доклада си окръжният началник се спира и на въпроса за настроението на местното население, като изтъква, че в селата има хора, които съжалават за бившия режим. Тъкмо затова той чрез хитрост проверява тукашните селяни. „Аз — отбелязва Й. Киркович — исках да разбера до каква степен селяните държат на думата, която ми дадох, че няма да приемат и укриват комитите. Взех трима тукашни сигурни сърби и един жандар, облякох ги в пълно комитско облекло и ги изпратих в най-закоравелите български села, които бяха стълбът на българската революционна дейност — Месоище и Белчище. Когато селяните ги забелязвали, известили на жандармерията.“¹⁰²

Окръжният началник, разбира се, дълбоко се заблуждава, като смята, че е измамил селяните. Тази селяни, които имат повече от 20 години революционен опит във ВМОРО, много добре разпознават истинските комити от сръбските провокатори.

Киркович признава в доклада си, че гражданите в Охрид се държат напълно резервирано към сръбските власти. Това се отнасяло както за християните, така и за мюсюлманите и се дължало на голямата пропаганда, която водели България и Турция. Въпреки разяснителната работа на властите, пише той, надеждите сред градското население за автономия на Маке-

дония не са изчезнали. Роднинските връзки с лица в България според него допринасяли много да се вярва на тези гласове. Той изтъква, че няма къща в Охрид или Струга, която да няма роднини в София.¹⁰³ При всички случаи — подчертава Киркович — ние трябва да бъдем бдителни, защото аз съм дълбоко убеден, че българите няма да ни оставят на мира и че изненадите са твърде възможни през тази пролет.¹⁰⁴

По това време сръбските власти успяват да спечелят един от албанските воеводи Ариф, когото насочват да предприеме опустошителни набези в българските села на албанска територия.¹⁰⁵ Революционната организация възлага големи надежди на тези села. Тя се стреми да ги превърне в база за действия срещу сръбските власти. Тези села вземат живо участие в революционното движение още през турския режим. И то не само чисто българските, каквито са: Емборе, Миланово, Довелян, Граждани, Мегелари, Горно Корчище, Обоке, Модрич, Себище, Кленийе, Дрен, Тучепик, Малко Остреми, Пасинка и др., но и всички, смесени с българи и албанци. Тъкмо тези села сега попадат под ударите на Арифовите чети, скъпо платени от сръбското правителство.¹⁰⁶ Тези удари според Киркович правят пакости на българите и осигуряват мир и спокойствие на сръбските власти в този район.¹⁰⁷

Подобни са сръбските мерки за сигурност и в другите окръзи на Вардарска Македония. А в районите покрай българската граница те са несравнимо по-сурови. В началото на май 1914 г. сръбското правителство издава заповед числото на сръбските войски във Валандовско, Радовишко, Беровско и Щипско да бъде удвоено. Наредено е всички колиби и села край границата да бъдат опожарени, за да не могат комитите да намират подслон.¹⁰⁸ Малко по-късно със специално разпореждане са забранени седмичните пазари, които стават в Щип, Кочани, Берово и други места. Забранено е също пътуването от едно село в друго по каквито и да било причини.¹⁰⁹ С тези мерки се цели да се спре всякакво общуване между населението от различните села и райони и по този начин да се ограничи до крайна степен дейността на революционната организация.

През април и май 1914 г. революционната мрежа на Вътрешната организация обхваща цяла Вардарска Македония. Околийските, градските и селските комитети са възобновени и свързани едни с други чрез организационни чети. Чрез каналите на организационната поща и пунктовите началници в Струмица, Горна Джумая, Кюстендил и др. те са свързани и с ЦК на организацията.

Във всички райони са формирани околийски и районни чети. В един правилник за четите от 1914 г. се казва: „Четите се формират от околийския войвода със съгласието на околийския комитет“ (чл.3). Числеността на четите е в зависимост от нуждите и условията в околията (чл. 2). Четите ще служат като временно прибежище на всички дейци, които за работата по делото са се компроментирали пред сръбските и гръцките власти (чл. 7).¹¹⁰ Тъкмо въз основа на този правилник по това време биват създадени четите във Вардарска Македония. Ето няколко примера.

През февруари и март 1914 г. десетки младежи в Прилепско се укриват, за да не бъдат мобилизирани в сръбската войска, и преминават в нелегалност. Криейки се неорганизирано, те лесно стават жертва на сръбските потери. Ето защо околийският комитет на организацията в Прилеп натоварва Даме Попов от с. Долени да сформира голяма чета и да поеме нейното ръководство. Тиквешкият революционен комитет подпомага материално прилеп-

ския комитет с 85 турски лири и с облекло за четниците.¹¹¹ През май 1914 г. комитетът в Прилеп организира още четири чети, а четата на Д. Попов става околийска и обикаля целия прилепски край.

В Битоля и Битолско нелегални дейци на ВМРО начело с войводата Кр. Лъондев има още от есента на 1913 г. В началото на януари 1914 г. те получават инструкцията от ЦК на организацията да пристъпят незабавно към възстановяване на организацията и създаване на малки чети в градовете и селата. На тази инструкция Кр. Лъондев отговаря с писмо, в което се казва, че духът на българското население в Битоля и Битолско е висок, условия за революционна дейност има и че той и другарите му ще направят всичко възможно, каквото се изисква в интерес на делото, да бъде изпълнено. Само за два месеца там се създават три големи чети.¹¹² Във Велешко същата работа е извършена от войводата Вл. Сланков, а в Кумановско от Кр. Лазаров.¹¹³ По същия начин са се организирали четите и по другите райони. За кратко време организацията във Вардарска Македония става държава в държавата. „За градовете и широките пътища — пише К. Пърличев — нощта принадлежеше на организацията, а по селата с колибите и тайните пътеки организацията си служеше и през нощта, и през деня. . . Всеки гражданин или селянин виждаше в лицето на местната чета надежда и спасение, когато подзрението и жестокостта на поробителите заплашваха неговия живот.“¹¹⁴

И тук трябва да подчертаем, че новото положение, разпокъсването на Македония, налага съществени изменения в началата, организационните принципи и структурните особености на революционната организация. Възстановяването се извършва на принципа на строга и пълна централизация. Окръжните революционни комитети, които през турско време играят важна роля, не са възстановени. Пунктовете началници на организацията, разположени по цялата гранична линия от Струмица до Крива Паланка, са главната и ежечасната връзка на революционните комитети и чети във вътрешността на страната с ЦК на организацията. Стоотици куриери на организацията денонощно кръстосват Вардарска Македония, за да донесат сведенията до организационните пунктове и да отнесат обратно разпорежданията на ЦК до околийските комитети и четите.

През юни 1914 г. пред вид на развиващите се международни събития ЦК на организацията взема решение дейността на четите да се активизират, като бъдат извършени и редица динамитни атентати из Вардарска Македония.¹¹⁵ Чрез засилване на революционната дейност се цели не само да се протестира срещу тираничния режим, но и да се напомня непрекъснато, че македонският въпрос чака своето разрешение.¹¹⁶ Първа по-сериозна акция е разрушаването на важния железопътен мост на р. Водосир между Удово и Демиркапия, извършено от четата на радовишкия войвода Христо Симеонов, в началото на юли 1914 г., малко преди да избухне конфликтът между Австро-Унгария и Сърбия.¹¹⁷

В началото на август 1914 г. три големи чети на организацията се появяват в Гевгелийско. Вместо да преследват тях, сръбските власти арестуват всички по-будни българи в този край, обвинявайки ги, че поддържат и укриват комитите.¹¹⁸ Само в с. Богданци, Гевгелийско, са задържани и хвърлени в затвора 70 души, обвинени в комитаджийство.¹¹⁹

На 16 август с. г. велешката околийска чета с войвода Владимир Сланков извършва голям атентат на жп. линия между Велес и Градско. Обикаляйки из Велешко, четата получава съобщение, че сръбските войводи Тър-

бич, Божко и Бабунски ще заминат с влака за Гевгелийско, за да участвуват в преследването на действащите там чети на Христо Чаушев, Стойчо Чочков и Петър Овчаров. Смятайки, че сега е моментът да се справи с войводите на „Черната ръка“, четата веднага минира жп. мост между Велес и Градско, където трябва да мине влакът със сръбските чети. Атенатът обаче причинява разрушение на един товарен влак, идващ от Гевгели за Велес. Това спасява от гибел споменатите сръбски войводи.¹²⁰

След атентата големи сръбски потери се впускат по следите на революционната чета. Цели 8 дни четата отблъсква потерите и се изплъзва от ръцете им. На 26 август 6 четници заедно с войводата биват обградени в с. Скаченци. Тук в двудневни сражения те загиват до един. От сръбска страна падат над 20 души, между които и войводата Божко. Сръбските власти извършват редица убийства и жестокости, арестуват стотици селяни, голяма част от които са осъдени на дългогодишен тъмничен затвор.¹²¹

На 25 август 1914 г. революционни чети, действащи в Гевгелийско, хвърлят във въздуха моста на р. Смоковица близо до Гевгели. Тук те са открити и водят голямо сражение с войските. На 27 август същите чети минират депо то при гара Мирковци, Гевгелийско. Недалеч от гарата разкъсват и релсите на голямо пространство, прерязват и телеграфните жици по линията.¹²² В началото на септември 1914 г. близо до р. Бабуна, Велешко, става голямо сражение между една революционна чета и сръбски войсковы части. Убити са 60 души войници и един офицер, както и десет души български четници.¹²³

На 10 септември четите на организацията водят сражение с потерите при с. Серменли, Гевгелийско. Сръбските власти разграбват и опожаряват селото, като 10 селяни биват обесени, а останалите интернирани в Гевгели.¹²⁴ Обвинени като съучастници на ВМРО, 6 души турски първенци от с. Къзы Дуванлии, Дойранско, също са убити и трупове им хвърлени във Вардар. В с. Ума (влашко село) по същото обвинение сърбите обесват 18 души власи, а в с. Конско — 8 души.¹²⁵ При претърсване на с. Пепелище, Тиквешко, сръбските власти намират 120 пушки, поради което биват убити над 20 души българи от същото село.¹²⁶ В началото на ноември 1914 г. четите на Кольо Левтеров и Димитър Недков извършват атентати на Карадачкия и Водосирския мост при Демиркапия, като при завързалото се сражение убиват 40 души сръбски войници.¹²⁷

През декември мостът на р. Водосир за трети път е разрушен от кукушкия войвода Гоце Междуречки.¹²⁸ До края на 1914 г. четите на организацията извършват редица атентати и водят десетки сражения със сръбските войски и чети из Вардарска Македония. Сръбската преса окачествява революционното движение в Македония като „източен фронт“, а сръбското пресбюро дава ежедневни сведения за въоръжените сблъсквания между българските чети и сръбските войски. За борба срещу Вътрешната организация сръбското правителство хвърля значителна по численост армия,¹²⁹ десетки хиляди жандармеристи и четници. То създава и т. нар. Четнически комитет, на който се възлага задачата да пази реда и спокойствието в Македония. В комитета влизат Цено Маркович, Василие Търбич, Йован Бабунски, Йосиф Дякович, Стефан Келеша, Вангел Йованович, Михаил Борянец, Михаил Коневич и др. На разположение на всеки от тях се дават по 100—150 четници. По искане на сръбското правителство в тези чети участвуват и гръцки андарты.¹³⁰ Главната цел на комитета е да задушава и най-малката антисръбска проява сред населението в Македония и особено да преследва дейността на Вътрешната организация.

През втората половина на 1914 г. революционната организация освен с въоръжените акции се заема с укриване и с прехвърляне в България на хиляди дезертьори от сръбската войска. Още в началото на Първата световна война сръбското правителство издава заповед за обща мобилизация, която засяга и българите в Македония от 20- до 40-годишна възраст. Сръбските власти — войници, жандарми и четници — предприемат истинска хайка във Вардарска Македония. Започват да ловят българите без предупреждение — през нощта, като всички заловени биват изпращани направо на фронта независимо от това, че една част от тях никога не са служили войници.¹³¹ Щом става известна заповедта и начинът на събиране, хиляди мъже се изпокриват по селата и горите и бягат в България или се присъединяват към четите на ВМРО. Ето няколко примера. Всички потърсени от сръбските власти в Крива Паланка 250 души българи веднага избягват в България. А от околията избягват над 2500 души.¹³² Според сведения на организацията през септември 1914 г. в цялата Малешевия по селата остават само жените и децата. Всички мъже избягват в България.¹³³ В Радовишко положението е същото. Забягва цялото мъжко население от 20- до 50-годишна възраст.¹³⁴ От Щип избягват около 1000 души, от Кочанско — няколкостотин души, от Ресенско още в първите дни на мобилизацията забягват 540 души, От тях 440 през Албания пристигат в България, а останалите се присъединяват към четите.¹³⁵ От Битолско също забягват стотици българи: от с. Смилево — 90 души, от с. Гявато — 80, от с. Цапари — 50, от Кукуречани — 20 и т. н.¹³⁶

Масовите бягства обаче са възможни само в районите, близки до българската граница. От по-далечните крайща дезертьорите се изтеглят единствено по каналите на революционната организация, охранявани от специални чети. Оттатък Вардара главна база за дезертьорите е Битоля. Хиляди българи от този район преминават чрез семейство Скайовци¹³⁷ (организационен пункт) по каналите на организацията в Албания, а оттам в България. По този канал в България пристигат не само дезертьори, но и стотици български семейства от самия град Битоля.¹³⁸ Друг важен канал, чрез който с хиляди дезертьори пристигат в България, е Куманово — Крива Паланка.¹³⁹

По указание на Вътрешната организация през ноември 1914 г. във Велес бива създаден Комитет за дезертьорите, чиято главна задача е да приема, укрива и препраща в България всички българи от вътрешността на Вардарска Македония, които не искат да постъпят или са дезертирали от сръбската войска. В комитета влизат Никола Войницалев, Йордан Шурков, Никола Панов, Александър Мартулков, Никола Янчев, Георги Богданов, Мишо Николов, Трайко Раков, Лазо Белещев и др.¹⁴⁰ За организирането на комитета Алексо Мартулков в своите спомени, излезли през 1954 г. в Скопие, пише: „Мобилизираните македонци без всякаква военна подготовка бяха пращани на първа бойна линия. И за кого? . . . Негодуването на народа беше силно. . . Писането в сръбските вестници, че с героичното си държане „старосърбиянците“ от „новоосвободените крайща“ доказали, че са „истински сърби“, въбесяваше не само мене, но и моите другари и приятели. . . Не можеше да останем неми наблюдатели.“¹⁴¹ Тогава той и други бивши дейци на организацията се събират, за да обсъдят положението.

Едни предлагат да се формират големи въоръжени чети и в тях да се изпращат всички дезертьори. Така според тях въоръжената борба против

сърбите ще започне от само себе си. Други, между които и Ал. Мартулков, решително се противопоставят, като застъпват становището да се създаде „експедиторско дружество“ за организиране на масово дезертиране от сръбската войска и за прехвърлянето им в България. Понеже укриването и издържането на големия брой бежанци ще бъде тежък товар за населението, това предложение се приема и се създава Комитетът за дезертьорите във Велес.¹⁴²

Веднага започва прехвърлянето на дезертьори в България. Още в първите дни биват изпратени групи от 50, 100, 150 души. За кратко време са прехвърлени над 1500 военни дезертьори. „Акцията — пише Мартулков — беше приета и подкрепена от цялото гражданство и получи масов характер. Успехът беше огромен.“¹⁴³ След образуването на Комитета за дезертьорите Велес се превръща в своеобразна странноприемница. Тук се дава подслон на дезертьори от всички краища на Македония. Само за месец и половина комитетът прехвърля в България над 3500 души.¹⁴⁴

В края на декември 1914 г. сръбските власти разкриват комитета и арестуват всички негови членове. „Като разбрахме — пише Мартулков, — че сърбите се съмняват в нас и се готвят да ни арестуват, решихме ръководният комитет заедно с мобилизираните граждани и селяни в местния гарнизон (без мобилизираните сърбомани от Азот) да избягаме в България, а в бъдеще некомпрометирані граждани да продължат нашата работа. Един непредвиден случай обаче осуети нашия план. . . . От затвора държахме връзки с другарите, които бяха на свобода, и по този начин работихме и по-нататък за препращането на дезертьорите.“¹⁴⁵ В същия момент бива арестуван и турският комитет, който също укрива дезертьори. Тук в затвора между двата комитета бива постигнато споразумение за съвместна дейност. През турските села е организиран нов канал, който води до българската граница.¹⁴⁶

Последната група, която комитетът от Велес препраща, възлиза на повече от 1200 души. Групата тръгва на 1 януари 1915 г. по канала за България. По пътя обаче тя е открита. Въоръжената ѝ охрана, която се състои от чети на организацията, води няколко сражения със сръбските военни и жандармерийски части. Дадени са много жертви, но голямата част от дезертьорите се прехвърлят през границата.¹⁴⁷

Комитетът за препращане на дезертьори е голям успех за Вътрешната организация по това време. В него влизат лица, на които сръбските власти имат известно доверие. С това е нанесен изключително голям моралнополитически удар на сръбския режим, който бива компрометиран както в самата Сърбия, така и вън от нея. Бягството от сръбската армия, както вече изтъгнахме, продължава до освобождаването на Вардарска Македония от българските войски. Трябва да отбележим, че не само българи, но и турци, албанци и власи дезертират масово.¹⁴⁸ Всички членове на комитета за препращане на дезертьорите след дълги мъчения са подкарани пред сръбските войски към Албания. В охридския затвор обаче са постигнати и освободени от българските войски. Така са спасени от сигурна смърт.¹⁴⁹

Мобилизираните и изпратени на фронта българи от Вардарска Македония масово преминават на страната на противника. Оттук (от Австрия) по различни пътища и главно през Румъния те пристигат в България.¹⁵⁰ Всеки ден сръбският пълномощен министър в Букурещ ги посреща и увещава да се върнат в Сърбия или поне да останат в Румъния. Тук сръбското пра-

вителиство ще им дава по 300 лв. месечна издръжка, само да не отиват в България.¹⁵¹

Преследвайки дезертърите, сръбските власти извършват масови арести, насилия и убийства над мирното население и интернирания на семействата на забягналите. На 20 август 1914 г. сръбски войници и жандарми извършват масови погроми в кочанските села: Саса, Мощица, Косевица, Костин дол, Куковица, Дюлица, Цер, Главовица, Каменица и др. От всички тези села са заловени близките на забягналите и закарани в Царево село. По пътя жените са изнасилвани и бити. Къщите на всички забягнали са ограбени и опожарени.¹⁵² В едно съобщение от Царево село от това време се казва, че домашните на всички забягнали от тоя край са арестувани, бити, ограбени и затворени.¹⁵³ На 17 декември 1914 г. в Битоля сръбските военни власти арестуват и подлагат на жесток побой стотици мобилизирани българи, подозирайки ги, че се готвят да дезертират. Около 30 души са разстреляни за назиждане на другите, а 11 умират от нанесения им побой.¹⁵⁴ Обширни сведения за подобни арести, убийства, изнасилвания, ограбване и интерниране на семействата на избягналите с техните имена и месторождение са обнародвани от българските вестници по това време.¹⁵⁵

Тези от дезертърите, които са залавяни от сръбските потери, биват по най-зверски начин измъчвани и убивани.

На 20 февруари 1915 г. в с. Каменица, Кочанско, сръбски войски убиват 26 души, заловени на път за България. Техните семейства също са подложени на жестоки изтезания.¹⁵⁶

Други 95 бежанци от Щипско и Радовишко на път към границата попадат на засада при с. Киселица и биват избити до един от сръбските потери. Същата участ сполетява 15 души дезертъри от с. Илиово, Кочанско, 12 души от с. Разловци, 11 души от Царево село и пр.¹⁵⁷ Могат да се посочат цяла редица подобни случаи на единични или групови избивания на бягащи българи, попаднали в ръцете на сръбските военни и четнически потери. Бягството обаче не спира. По неуточнени данни числото на избягналите и дезертирали българи от Вардарска Македония през 1914 — 1915 г. е около 30 000 души. А броят на тези, които насилствено са мобилизирани в сръбската войска (или по-точно регистрирани като зачислени, защото дезертърите са главно от тях), според П. Стоянов възлиза на 44 496 души, както и 8481 турци и албанци и 11 души еврей.¹⁵⁸

Тази акция е дело на цялото население във Вардарска Македония — българи, турци и албанци. Чрез нея населението най-добре изразява своето отношение към сръбските поробители. За отбелязване е фактът, че всички до един, които избягват и дезертират от сръбската армия, постъпват като доброволци в редовете на българската армия. Понеже това са факти, които не могат да бъдат опровергани, някои историци се опитват да твърдят, че това се дължало на „българската пропаганда“ и дейността на Вътрешната организация.¹⁵⁹

Същият период се характеризира и със засилване на въоръжената борба. Специални групи на Вътрешната организация извършват редица сполучливи атентати по жп. линиите, а въоръжените чети на организацията водят множество сражения със сръбските войскови, жандармерийски и четнически потери. На 31. I. 1915 г. при с. Мечкуевци, Щипско, става голямо сражение. Второ се води на 2. II. 1915 г. при с. Житянци, Кочанско. Само при последното сражение дават 30 убити.¹⁶⁰

Няколко дни по-късно щипската чета на Ефрем Миладинов се сблъсква с жандармерията при с. Богословец.¹⁶¹

Петте прилепски чети на ВМРО също имат редица въоръжени сблъсквания със сръбските потери. Четата на Ангел Джонев води сражение при с. Прилепец, Прилепско. При Червената стена в Прилепско има сражение четата на Даме Попов, а Вранечката чета устройва засада и ликвидира едно жандармерийско отделение заедно с неговия предводител — сръбския войвода Йован Дългия.¹⁶²

По сведения на сръбските военни коменданти на 17 март 1915 г. четите на организацията предприемат почти фронтално нападение срещу сръбските гранични войски в района от Пехчево до Крива паланка. На няколко места български чети се сражавали със сръбски части и контрачети от 11 часа преди пладне до 7 часа вечерта. Имало ранени и убити войници и четници. Нападението се повторило отново на 21 и 22 март в района на Девебаир.¹⁶³ Десетки сражения между четите на Вътрешната организация и сръбските войсковы части стават по това време и из другите райони на Вардарска Македония. Освен четите на организацията през 1915 г. във Вардарска Македония действуват и няколко турски и албански чети. „Турците — пише П. Стоянов — успяха да създадат в Източна Македония (в Гевгелийско и Радовишко — б.а.) конспиративна организация, подобна на българската. А албанците създадоха такава в Западна Македония. Често българските, турските и албанските чети вършеха съвместни акции, правейки народни митинги, на които увещаваха населението, че скоро ще бъде освободено от сръбско и грънко робство.“¹⁶⁴

Най-значителната въоръжена и политическа проява на организацията в този период е Валандовската акция от 20 март (2 април) 1915 г. Тази акция е замислена и подготвена от революционната организация с определена цел. Тъй като сръбските власти смятат този район за гнездо на българските комити,¹⁶⁵ те извършват тук много убийства и насилия над местното население. Затова организацията се готви да нанесе един по-сериозен удар срещу сръбските войски в този край. Тя има също намерение да разруши големия железопътен мост на Вардар при станция Удово¹⁶⁶ с цел да прекъсне за известно време снабдяването на сръбската войска по линията Солун—Скопие. По тази линия от Солун пристигат продоволствия, въоръжения и военнотехнически персонал от страните на Съглашението. Чрез една внушителна акция организацията смята още, че ще принуди Сърбия да бъде потстъпчива и че ще съдействува за по-бързо разрешаване на македонския въпрос.¹⁶⁷

Изпълнението на акцията е възложено на войводите Ване Стоянов, Петър Чаулев, Любомир Весов, Стефан Алабаков, Панайот Карамфилов, Тодор Петров, Кольо Левтеров, Туше Скачков, Христо Делчев (брат на Г. Делчев) и др.¹⁶⁸ Тези войводи с 400 четници и 600 души милиционери, вдигнати от околните райони, както и с една турска чета, водена от Хюсеин хаки бей, извършват рано в зори на 20 март (2 април) 1915 г. нападение срещу сръбските войски в трите укрепени пункта: Валандово—Пирава—гара Удово.¹⁶⁹

Към 10 часа сръбските войски са разбити и прогонени от Валандово, а в другите пунктове сраженията продължават до късна вечер. В акцията загиват общо 40 души четници и милиционери. Загубите на сърбите възлизат на 470 войници и 7 офицери убити¹⁷⁰ и няколкостотин пленени войници.

Във Валандово четите са посрещнати възторжено от цялото местно население. По къщите се развяват български знамена. Командуването на четите обявява, че във Валандово и околния район се установява временно българско революционно управление. На състоялия се митинг на цялото население във Валандово войводите изтъкват, че в скоро време Вардарска Македония ще бъде освободена от сръбско робство.¹⁷¹

Късно през нощта срещу 21 март (3 април) революционните чети, действащи в трите пункта, се оттеглят в различни посоки.¹⁷² Така приключва тази добре подготвена и проведена акция на революционните чети и местната милиция.

Акцията намира широк отклик в чужбина, но резултатите от нея са противоположни на тези, които очаква организацията. Още на другия ден след сраженията сръбското правителство и правителствата от страните на Съглашението изпращат протестни ноти до българското правителство. Те обвиняват България за събитията и заявяват, че тя носи отговорността за тях. Българското правителство категорично заявява, че революционното движение във Вардарска Македония е предизвикано от жестокостите на сръбските власти и чрез него местното население реагира срещу режима.¹⁷³

Сръбското правителство обаче предприема широка антибългарска кампания. То се стреми да докаже пред своите съюзници, че четниците във Валандово били предвождани от български, турски и австрийски офицери и че между тях е имало и пионерни специалисти.¹⁷⁴ Истинската цел на сръбското правителство е да дискретира България пред силите от Антантата и да оправдае своята неотстъпчивост по отношение на Вардарска Македония. Вътре в Македония сръбските власти изливат своята ярост над мирното население. За да спасят живота си, над 6000 българи и турци от Валандово и околните села избягват на българска територия.¹⁷⁵ Стоотици други биват арестувани и измъчвани до смърт, за да признаят, че са участвували в акцията и че са членове на Вътрешната организация. Началникът на Брегалнишки окръг признава, че при разследването във връзка с Валандовските събития само в Радовишко са арестувани и затворени 73 лица, принадлежащи към Вътрешната организация. Същевременно разследването установява, че в Радовишко съществува и турска нелегална организация. И двете организации според сръбските власти получавали напътствия от България.¹⁷⁶ Освеждайки своето правителство за събитието във Валандово, военният командант за Вардарска Македония пише, че от това, което е могъл да разбере при разследването, комитите са целели с превъзхождащи сили да нападат сръбските части в този район, да прекъснат връзката със Солун и да превземат Тиквешко, след това с една част от силите да развият акцията през Мариовските планини към Прилеп и Битоля, а с друга част от силите към Щип. В случай на неуспех в помощ на комитите щели да се притекат редовни български войски, които под предлог за защита на българския елемент биха завзели определени райони и места, докато не се разреши македонският въпрос.¹⁷⁷

Тази констатация за целите на комитите не е далеч от истината. Тъкмо по това време, в началото на 1915 г., още преди намесата на България във войната, ръководителите на ВМРО изпращат до министър-председателя на България един проект за освобождение на Вардарска Македония. Според проекта това можело да стане, като се въоръжават във Вардарска Македония (освен четите) още 20 000 души или ако бъде мобилизирано македоно-

одринското опълчение, което под формата на чети да се прехвърли там и заедно с местното население да прогони сръбските войски от Вардарска Македония и да пази границите откъм Гърция и Албания.¹⁷⁸ Така Валандовската акция може да се счита като „репетиция“ за едно масово въстание на четите и населението срещу сръбския режим. Подобно въстание обаче е могло да стане само при пълно съобразяване на ВМРО с общите интереси на българския народ и на Българската държава по това време. Това категорично се потвърждава от следните факти. В началото на декември 1914 г. немската легация в София съобщава чрез д-р К. Точков на организацията, че германското правителство подкрепя България по отношение на Македония, но моли ВМРО да организира към 25 000 мъже във Вардарска Македония.¹¹⁹ В същото време австроунгарското правителство с писмо от 5. XII. 1914 г. предлага на организацията материална помощ, за да може да се засили освободителното движение.¹⁸⁰ В отговор и на двете предложения ЦК на организацията отговаря, че ще бъде благодарна, ако ѝ се окаже материална помощ, и че тя и сама подготвя своите сили за решителна борба, но моментът за влизането в действие на тези сили естествено ще се определи само с оглед общите интереси и положението на България.¹⁸¹ Развиващите се международни събития обаче не позволиха да се предприеме подобна акция. При това положение валандовските събития не донасят съществени резултати. Обратно, сръбското правителство изтегля от австрийския фронт значителни части и ги изпраща в Македония. Още на 4 април моравската дивизия „I призив“ заминава за Велес, а комендантът на Вардарска Македония поисква от Върховното командване на сръбската войска да му бъде изпратена и една дивизия с тежка артилерия.¹⁸² Сръбското правителство дава също нареждане на шефа на „Черната ръка“ Воин Попович с поверените му чети и жандармерия да вземе каквито мерки намери за добре, за да „усмири“ и „очисти“ Македония от българските комити.¹⁸³

Във всички райони, но особено в тези покрай българската граница сръбските войски и контрачети извършват редица убийства и насилия над мирното население. Ето няколко примера от Малешевско. В с. Разловци, Царевоселско, след жестоки изтезания живи са заровени в изкопаните от самите жертви гробове следните лица: Илия Георгиев — 40 г., Коста П. Евтимов — 60 г., Иван Христов — 30 г., Коле Христов — 35 г., Стоян Митев — 42 г., Спиро Митев — 45 годишен.¹⁸⁴ В с. Иственик са убити свещеник Евтим и Манол Георгиев и е изнасилена Сава Митева. В с. Панчарево загиват двамата свещеници — Атанас и Васил, а къщите им са ограбени. В с. Тработивище са задигнати и убити недалеч от селото до река Брегалница следните 13 души български първенци: Иван Кушев, Иван Митафов, Атанас Цанов, Никола Чорбаджийски, Иван Киселички, Иван Чипев, Мито Бояджийски, Георги Рапов, свещеник Данаил, Иван Върхов, свещеник Никола, Ангел Георгиев и Георги Андонов. В с. Вирче, Царевоселско, са убити 6 души българи.¹⁸⁵ В Пехчево са хванати и заклани Гаврил Ингилизов, Коле Минчов, братята Иван и Георги Косеви, Дончо Илиев, Евтим Ингилизов и Тасе Мятков. В с. Негрево са ликвидирани Иван Китанов, Иван Рендев, Георги Иванов и Иван Стоянов, в с. Мачево — Евтим Стойков, Атанас Нешов, Арсо Железаров.¹⁸⁶ В село Будинарци са убити Георги Трайков, Евтим Кантуров, Стоица Тренчев и жената на селския свещеник. В село Митрашинци свещеник Петре след жесток побой бива заровен жив, а синът му умира вследствие на нанесения му побой. В Берово сръбските власти избиват цялото семей-

ство на Евтим Чиплаков — жена му, двете деца и майка му. Ненко Тренев и синът му Евтим са отведени и безследно изчезват. Аце и Мите Умленски също безследно изчезват, а Андон Мушкарски е обесен сред града. В с. Владимирово биват заклани Михаил Кържев, Михаил Шуманов, Алекси Соколов, Иван Зърлев и Гаврил Ников, а Иван Бръшнарков е отвлечен и умира в затвора в Призрен.¹⁸⁷

Тези примери разкриват как сръбските власти „усмиряват“ и „прочистват“ Вардарска Македония от четите на Вътрешната организация. Всяко село, набелязано за „усмиряване“, осъбва сутрин обградено от всички страни със сръбски войскови и четнически потери. Влизайки в селото, военните команди нареджат да се събере цялото население в черковния или училищния двор и там пред жените и децата започват мъченията на мъжете, за да изкажат кои са членове на българския комитет. Акцията завършва с убийства и отвлечане на „най-опасните бугараши“ и пълно ограбване на къщите им.¹⁸⁸ Освен ограбването по този начин през периода 1914 — 1915 г. по пътя на реквизицията сръбските власти задигат всичкото нескрито жито, добитък и дрехи от Македония.¹⁸⁹

Независимо от трудното положение и повсеместния терор съпротивата на местното население през пролетта и лятото на 1915 г. не спира. Четите на Вътрешната организация водят постоянни сражения със сръбските потери. Дезертиранията от сръбската армия продължават. Организационните чети в Битолско, Крушевско и Прилепско имат чести сражения. Една от прилепските чети напада общината в с. Добрище, Прилепско, и убива кмета и охраняващите го сръбски четници.¹⁹⁰ В същото време над 750 души българи и албанци от тези крайща са арестувани и хвърлени в Скопския затвор, обвинени в комунистическо и че са членове на българо-албанския нелегален комитет.¹⁹¹ Кривопаланечката чета под войводството на Петко Стефанов през май 1915 г. води сражение при с. Градец, което трае две денонощия. Убити са десетки сръбски войници срещу двама четници. Телата на четниците биват изложени една седмица пред населението.¹⁹² Малшевската чета начело с Гаве Стоилов също води шест успешни сражения в този период срещу сръбските потери.¹⁹³ Същото се отнася и за тиквешките чети на Илфийд Грозданов и Стоян Иванов. В Скопско редица сражения има четата на Лазар Велянов. Няколко сражения дава и щипската чета на войводата Иван Бърльо.¹⁹⁴ В Охридско четата на Йордан Йовчев води три големи сражения със сръбските войски.¹⁹⁵

Упорити сражения през този период води и кумановската чета на Кръстю Лазаров. На 9 юли 1915 г. тя има сблъскване при с. Габреше, Кумановско. Убити са 9 сръбски войници, а четата не дава нито една жертва. Малко по-късно в местността „Бислим“, на 5 км от Куманово, четата е обградена от три дружини редовна сръбска войска с тежка артилерия. Боевете продължават непрекъснато четири дни, от 27 до 30 август 1915 г. Сръбските части дават десетки убити и ранени. Жертвите на четата възлизат на 13 убити и почти всички останали към 30 души, включително и войводата — ранени.¹⁹⁶ Сражения между четите на организацията сръбските потери има из всички други райони на Вардарска Македония.

Не влиза в нашата тема да разглеждаме дипломатическите усилия, които прави България в този период с цел да си възвърне по мирен път отнетите ѝ по Букурещкия договор земи. Ще изтъкнем само, че тези усилия не дават резултат поради нежеланието на сръбската управляваща буржоазия да от-

стъпи Вардарска Македония въпреки трудностите, в които се намира Сърбия по това време, и натиска, който упражняват съюзниците ѝ от Съглашението. При това сръбското кралско правителство непрекъснато отстоява невярната теза, че Македония е сръбска земя и че населението, което живее в нея, също е сръбско.¹⁹⁷

В самото навечерие на влизането на България във войната ЦК на ВМРО издава заповед до всички революционни чети, куриери и до въоръжената милиция във Вардарска Македония да оказат всестранно съдействие на българските войски.¹⁹⁸ Още на 1 октомври 1915 г. войводите донасят чрез граничните пунктове на организацията в Гюешево, Черната скала, Горна Джумая и Петрич, че всички телефонни и телеграфни жици из Вардарска Македония са скъсани и повредени от четите на ВМРО. Съобщават се също и най-подробни данни, къде има сръбска войска, колко е, с какво е въоръжена и т.н.¹⁹⁹ Тези действия и сведения улесняват извънредно много настъплението на българската армия.

При започването на военните действия четите на организацията и въоръжената милиция вървят в авангарда на българските войски.²⁰⁰ В Кратовско четата на Дончо Ангелов, след като обезврежда навсякъде съобщителните връзки, залавя състава на сръбското общинско управление в с. Лесново, прогонва с бой сръбските части и влиза в Кратово един ден преди българските войски.²⁰¹ Когато сръбските войски се опитват да обстрелват града с оръдия откъм баира Черни връх, районната чета и милицията ги прогонват от там, като пленяват няколко оръдия и други военни материали.²⁰²

Радовишката чета на Петър Овчаров и велешката чета на Петър Лесев заедно със селската милиция прогонват сръбските войски от Радовиш. Щипската чета на Иван Бърльо заедно с милицията също води ожесточени сражения със сръбските войски, като не им позволява да ограбят и опожарят града.²⁰³ Във Велес, преди още да бъде освободена западната част на града, местните граждани преплуват Вардара, за да съобщят на българските войски, че мостът на Вардар е миниран. В Крушево също така първи влизат войводите Петър Чаулев и Павел Христов начело на един четнически отряд, предшествуващ българските войски. Така е и в Прилепско, Битолско и пр.²⁰⁴

Има редица случаи, когато мобилизираните насила българи напускат сръбските части и ги ударят в гръб. Така постъпват на австрийския фронт младежи от Щип. Те се укриват в окопите и хвърлят бомби в тила на сръбските войници, като убиват много от тях и предизвикват паника и бягство. При с. Младо Нагоричино, Кумановско, няколко младежи от Македония се отделят и в удобен момент атакуват сръбските войски в тил. По подобен начин действуват българи от Македония през октомври 1915 г. и в Паланечко.²⁰⁵

При отстъплението сръбските военни и полицейски власти извършват масови насилия, убийства, разграбвания и опожарявания. К. Пърличев отбелязва: „Те опожаряваха селата, ограбваха градовете, задигаха добитъка, опустошиха всичко, обезчестиха маса семейства. Населението в Македония, което преди три години беше свидетел на незабелязаното отстъпление на турските войски, с ужас виждаше сега погромите, вършени от бягащите сръбски войски.“²⁰⁶

В Свети Никола сръбските части разбиват дюкяните в цялата чаршия, както и много къщи, и задигват всичко, каквото намират. Отвлечени са и около 150 граждани, част от които биват убити по пътя за Велес. От свети-

николските села отвлечат 30 души. Само от с. Неманци задигат 50 коня, 100 вола, голям брой дребен добитък, както и всичкото намерено жито. От Кочанско са отвлечени 122 души. Тук сръбските власти оножаряват 261 къщи, задигат почти всичкия едър и дребен добитък, както и покъщината.²⁰⁷ В Щипско сръбски части извършват десетки групови убийства и масово ограбват всичко, което може да се вземе. Оттук отвлечат и стотици българи и почти всички са избити по пътя. В Радовишко, Велешко, Прилепско, Битолско, Скопско и в другите райони картината се повтаря.²⁰⁸ Няколко хиляди българи-затворници трябва да отстъпят със сръбските войски, но по-неже не могат да ходят, повечето от тях са убити по пътя.²⁰⁹

За съдбата на част от отвлечените българи научаваме от един рапорт на началника на 3-та балканска дивизия под № 1609 от 31. XII. 1915 г. В рапорта се съобщава, че при влизането в Призрен българските войници са намерили във влажните подземия на „Калето“ в тоя град 70 души, които представлявали плачевна гледка. Всички били изтощени от глад, осакатени от мъчения и болни от премръзване на ръцете и краката. Между тях лежали и разлагащите се трупове на четирима българи. В този затвор е имало над 800 души българи, между които и деца от 12- до 16-годишна възраст. При отстъплението си сръбските войски изваждат от призренското подземие всички, които могли да се държат на краката си, и ги подкарват през албанските планини, където почти всички загиват.²¹⁰

С превземането на Охрид на 24 ноември 1915 г. цяла Вардарска Македония бива освободена от сръбските окупатори. На този ден Върховното командване на българската войска съобщава, че в тази част на Македония няма вече нито един вражески войник.²¹¹ Така се слага край на първия сръбски военнотираничен и асимилаторски режим. В борбата си за освобождение през разглеждания период населението във Вардарска Македония дава огромни жертви. Почти няма българско семейство, а даже и турско и албанско, което да не е понесло някакви загуби.²¹² В един обширен меморандум до правителствата на великите сили от 15 май 1915 г., изпратен от „Българския народен комитет“²¹³, се съобщава между другото, че от влизането на сръбските войски в Македония до май 1915 г. са убити повече от 10 000 души българи, главно войводи, четници, младежи, първенци и др., а повече от 150 000 българи са прогонени от родните им огнища.²¹⁴ Хиляди други са подложени на жестоки репресии и ограбване, стотици жени и моми са изнасилени, стотици села с хиляди къщи са опожарени и разрушени до основи.²¹⁵

* *

Както можа да се разбере, българското население във Вардарска Македония не очакваше, че турското робство ще бъде сменено с ново сръбско робство. Ето защо то остро реагира още от първия момент и в продължение на три години, водено от Вътрешната организация, оказва упорита съпротива срещу чуждия режим. През 1913 г. съпротивата се изразява и в две частични въстания — Тиквешкото и Охридско-Дебърското. В края на 1913 и началото на 1914 г. ВМРО взема мерки за бързо и повсеместно възстановяване на организационната мрежа във Вардарска и Егейска Македония. Паралелно с това организацията развива енергична дейност за спечелване

на турското и албанското население в Македония на своя страна, в което постига определени резултати.

Освен дейността на четите на организацията всенародна проява на съпротива през това време е пълното бойкотиране на сръбския режим от страна на местното население. Най-силно то се проявява в масовото бягство и дезертиране на младите българи от сръбската войска. Още по-ярко е изразено чрез бунта на хиляда младежи от Македония, мобилизирани насила, които през април 1914 г. в Крагуевац публично заявяват, че са българи и като такива не желаят да се кълнат за вярност на сръбския крал и държава.

През втората половина на 1914 и началото на 1915 г., т.е. със започването на Първата световна война, националноосвободителната борба във Вардарска Македония получава масов характер. Четите на организацията имат почти ежедневни сблъсквания със сръбските военни и жандармерийски потери. А сръбските вестници и Пресбюро в Ниш дават редовни сведения за сраженията в Македония, наричайки ги „източния фронт“. Тук трябва ясно и категорично да се подчертае, че борбата на ВМРО в това време (1912—1915) има дълбоко демократичен, националноосвободителен характер. Тя се води не само за освобождение от чуждото робство, но и за духовно и физическо оцеляване на българското население във Вардарска и Егейска Македония. Тази борба е продължение на борбата срещу турския режим само че сега се води при несравнимо по-трудни военни и политически условия.

Независимо от това цялото българско население в Македония през разглеждания период без изключение споделя идеите на организацията, напълно я подкрепя и масово участва във всички нейни форми на съпротива и въоръжена борба срещу сръбските поробители, за националното освобождение и обединение.

Б Е Л Е Ж К И

¹ К. Пърличев. Сръбският режим и революционната борба в Македония (1912—1915). С., 1917.

² А. Томов, Г. Баждарев. Революционната борба в Македония, Скопје, 1917; Ст. Аврамов. Революционните борби в Азот (Велешко) и Поречието, С., 1929; Г. Трайчев. Град Прилеп, С., 1925; Документи и материали за историята на българския народ, С., 1969.

³ Ал. Мартулков. Моето учество во революционерните борби на Македонија, Скопје, 1954; П. Стојанов. Македонија во времето на Балканските и Првата светска војна (1912—1918). Скопје, 1969 и др.

⁴ Македонският въпрос, историко-политическа справка. С., 1968, с. 52.

⁵ ЦПА, ф. Ал. Протогеров (необработен) — До 1913 г. името на революционната организация е ВМОРО, след това в документите на същата в повечето случаи се среща името ВМРО.

⁶ ЦПА, ф. 226, оп. 1, а. е. 82, л. 8—11, 12, 67.

⁷ Пак там, а. е. 94, л. 19—20.

⁸ Пак там, ф. Ал. Протогеров (необработен).

⁹ Пак там, ф. 226 (необработен) — спомени на Бл. Видов, Тиквешкото въстание от юни 1913 г.

¹⁰ ЦПА, ф. 226. Ал. Протогеров (необработен).

¹¹ Пак там.

¹² Пак там.

¹³ НБКМ, ф. 198, оп. 1, а. е. 7, л. 9—10.

¹⁴ АБАН, ф. 175, оп. 1, а. е. 51, л. 8—9.

¹⁵ По-подробно вж. Д. Гоцев. Положението във Вардарска Македония, октомври 1912 — октомври 1913, въстанията в Тиквешко и Охридско. — ГСУ, ИФ, т. 69, с. 225—251.

¹⁶ Карнегиевата анкета, София 1914, 96—97; К. Пърличев. Цит. съч., с. 20—21.

¹⁷ ЦПА, ф. 226 (необработен). Л. Милетич. Документи за противобългарските действия на сръбските и гръцките власти в Македония през 1912—1913, С., 1929, с. 230—231.

¹⁸ ЦДИА, ф. 105, оп. 1, а. е. 311, л. 1—7; Радничке новине, бр. 112, 9 окт. 1913

¹⁹ Л. Лубен. Охридският округ през 1914 г. — Гласник на ИНИ, Скопје, 1969, бр. 3, с. 193—295; Ал. Апостолов. Донесение на Кумановският окр. началник. — Гласник на ИНИ, Скопје, 1973, бр. 3, с. 229—230.

²⁰ България, бр. 75, 17 дек. 1913

²¹ Пак там.

²² Вечерна поща, бр. 343, 23 дек. 1913.

²³ Народни права, бр. 345, 6 дек. 1913.

²⁴ Вечерна поща, бр. 345, 26 дек. 1913.

²⁵ Камбана, бр. 1769, 29 дек. 1913.

²⁶ В ЦК на ВМРО по това време влизат: Т. Александров, Хр. Чернопеев и П. Чаулев. След убийството на Хр. Чернопеев през ноември 1915 г. на негово място идва Ал. Протогеров. Трябва да се отбележи, че дейността на ВМРО до и през войните няма нищо общо, с някои отрицателни прояви на тази организация (в България) след войните.

²⁷ Камбана, бр. 1769, 29 дек. 1913.

²⁸ К. Пърличев. Цит. съч., с. 49—50; НБКМ — БИА, ф. 189, оп. 1, а. е. 4, л. 4—5.

²⁹ ЦПА, ф. 226 (необработен) — спомени на Кр. Лъондев от 1919 г.

³⁰ ЦПА, ф. Ал. Протогеров (необработен).

³¹ А. Томов, Г. Баждаров. Цит. съч., с. 151; К. Ципушев. 19 години в сръбските затвори — спомени. С., 1943, с. 45—46.

- ³² ЦПА, ф. Ал. Протогеров (необработен).
- ³³ НБКМ—БИА, ф. 189, оп. 1, а.е. 7, л. 229—230.
- ³⁴ АБАН, ф. 73, оп. 1, а.е. 31, л. 35—96.
- ³⁵ НБКМ—БИА, ф. 189, оп. 1, а.е. 4, л. 117—120.
- ³⁶ К. Ципушев, Цит. съч., с. 47. К. Ципушев е от гр. Радовиш. По това време е пунктов началник на ВМРО в Струмица. През 1918 г. е заловен от английските власти в Струмица и предаден на сръбските власти, които го осъждат на 20 години строг тъмнен затвор, от които излежава 19 години.
- ³⁷ ЦПА, ф. Ал. Протогеров (необработен).
- ³⁸ Пак там.
- ³⁹ Пак там — Протоколът е подписан от българска страна от Ал. Протсеров, Ал. Димитров, В. Мончев и Д. Кандиларов, а от турска — Бекир бей и Махмуд Али бей.
- ⁴⁰ Пак там; Т. Влахов. Турско-българските отношения в периода 1913—1915 г. Ипр., кн. 1, год. XI, с. 28—31.
- ⁴¹ През 1913—1916 г. Хилми паша е пълномощен министър на Турция във Вiena.
- ⁴² Камбана, бр. 1815, 10 февр. 1914.
- ⁴³ Ципушев. Цит. съч., с. 47.
- ⁴⁴ ЦПА, ф. Ал. Протогеров (необработен).
- ⁴⁵ НБКМ—БИА, ф. 189, оп. 1, а.е. 4, л. 196—197.
- ⁴⁶ Пак там, л. 197.
- ⁴⁷ ВМРО в този период води борба едновременно и срещу гръцките поробители в Егейска Македония.
- ⁴⁸ НБКМ—БИА, ф. 189, оп. 1, а.е. 4, л. 197—198.
- ⁴⁹ Тодор Павлов е от Скопие. По време на Хуриета 1909—1912 г. е избран от българите в Скопско за депутат в Цариградския парламент.
- ⁵⁰ АБАН, ф. 44, оп. 1, а.е. 259, л. 1—3; л. 8—9.
- ⁵¹ НБКМ — БИА, ф. 189, оп. 1, а. е. 4, л. 196—197.
- ⁵² П. Стојнов. Цит. съч., с. 244.
- ⁵³ Вечерна Пошта, бр. 354, 10 ян. 1914.
- ⁵⁴ Пак там, бр. 359, 16 ян. 1914.
- ⁵⁵ България, бр. 148, 16 март 1914.
- ⁵⁶ Пак там.
- ⁵⁷ Пак там, бр. 152, 21 март 1914.
- ⁵⁸ К. Пърличев. Цит. съч., с. 44.
- ⁵⁹ България, бр. 127, 2 февр. 1914.
- ⁶⁰ Камбана, бр. 1862, 29 март 1914.
- ⁶¹ България, бр. 21 март 1914.
- ⁶² По международните норми и хатските Конвенции от 1898 и 1907 г. по време на окупация на дадена страна окупаторите нямат право да мобилизират, нито да третираат жителите на окупираната страна като свои поданици.
- ⁶³ П. Стојанов. Цит. съч., с. 93—94.
- ⁶⁴ Пак там, с. 220.
- ⁶⁵ Л. Милетич. Цит. съч., доклад на Скопския митрополит..., с. 50—53.
- ⁶⁶ П. Стојанов. Цит. съч., с. 220.
- ⁶⁷ Л. Милетич. Цит. съч., с. 53—54.
- ⁶⁸ Пак там.
- ⁶⁹ Л. Милетич. Цит. съч., с. 54—55.
- ⁷⁰ П. Стојнов. Цит. съч., с. 210.
- ⁷¹ Пак там, с. 220—221.
- ⁷² Пак там.
- ⁷³ Пак там, с. 95.
- ⁷⁴ Пак там.
- ⁷⁵ Пак там, Цит. съч., с. 59.
- ⁷⁶ К. Пърличев. Цит. съч., с. 63; Вечерна пошта, бр. 378, 7 февр. 1914.
- ⁷⁷ К. Пърличев. Цит. съч., с. 64.
- ⁷⁸ Пак там.
- ⁷⁹ Ръкописни спомени на П.Тодоров от Щип, един от главните организатори на бунта.
- ⁸⁰ Пак там с. 2.
- ⁸¹ Пак там.
- ⁸² Пак там.
- ⁸³ ЦПА, ф. 226 (необработен) — спомени на Константин Т. Ангелов, с. 3. Авторът е от Св. Никола — Щипско, участник в тези събития.

- ⁸⁴ ЦПА, ф. 226 (необработен) — цит. спомени на Константин Ангелов, с. 3; срв. цит. спомени на П. Тодоров; също К. Пърличев, цит. съч., с. 64—65.
- ⁸⁵ ЦПА, ф. 226 (необработен).
- ⁸⁶ Пак там.
- ⁸⁷ Пак там, с. 4.
- ⁸⁸ Пак там.
- ⁸⁹ Радничке новини, 17 апр. 1914.
- ⁹⁰ Цит. спомени на Тодоров, П., с. 3—4.
- ⁹¹ К. Пърличев. Цит. съч., с. 65.
- ⁹² Пак там.
- ⁹³ Пак там.
- ⁹⁴ Пак там, с. 65—66.
- ⁹⁵ Пак там, с. 66.
- ⁹⁶ ЦПА, ф. 226 (необработен), с. 6. В същите спомени се съобщават имената на новобранците от с. Св. Никола, които участвуват в този бунт. Те са: Ст. Манев, Ст. Алексиев, Хр. Веселинов, Владо Дестинов, Й. Йосифов, Кв. Ордев, Ване Бойковски, Гсшо Чакъргов, Пане Неманички, Д. Стоилов, Коле Шанин, К. Тричков, Тоде Серчевски и самият Константин Ангелов.
- ⁹⁷ Камбана, бр. 1882, 20 апр. 1914.
- ⁹⁸ Камбана, бр. 1892, 30 апр. 1914. По това време дипломатията на Съгласението, в т. ч. и английската, правят опити да привлекат България на своя страна, като и обещават възвръщане на по-голяма част от Вардарска и Егейска Македония и Източна Тракия. Вж. У. Готлиб. България в международната политика (1914—1915). — ИИИ, 1974, т. 23. с. 66—67.
- ⁹⁹ Љ. Лапе, Цит. съч., доклад на охридския окръжен началник, с. 194.
- ¹⁰⁰ Пак там, с. 194—195.
- ¹⁰¹ Пак там, с. 196.
- ¹⁰² Пак там, с. 196—197.
- ¹⁰³ Пак там, с. 196.
- ¹⁰⁴ Пак там, с. 197—198.
- ¹⁰⁵ НБКМ—БИА, ф. 179, а.е. 4, л. 194—195; срв. България, бр. 152, 21 март 1914.
- ¹⁰⁶ НБКМ—БИА, ф. 179, а.е. 4, л. 196.
- ¹⁰⁷ Љ. Лапе. Цит. съч., с. 197—199.
- ¹⁰⁸ България, бр. 196, 17 май 1944.
- ¹⁰⁹ Народни права, бр. 173, 31 юли 1914.
- ¹¹⁰ НБКМ—БИА, ф. 189, а.е. 7, л. 92—93.
- ¹¹¹ Г. Трайчев. Град Прилеп. С., 1925, с. 334—335.
- ¹¹² ЦПА, ф. 226 (необработен) — спомени на Кр. Лъонлев.
- ¹¹³ ЦПА, ф. 226, оп. 1, а. е. 130, л. 29—30.
- ¹¹⁴ К. Пърличев. Цит. съч., с. 51—52.
- ¹¹⁵ ЦПА, ф. Ал. Протогеров (необработен).
- ¹¹⁶ Пак там.
- ¹⁰¹ К. Пърличев. Цит. съч., с. 55.
- ¹¹⁸ Камбана, бр. 1990, 9 авг. 1914.
- ¹¹⁹ Народна правда, бр. 197, 8 авг. 1914.
- ¹²⁰ ЦПА, ф. Ал. Протогеров (необработен); срв. Ст. Аврамов. Цит. съч., с. 94.
- ¹²¹ Пак там; А. Томов, Г. Баждарев, Цит. съч., с. 152—154; Народни права, бр. 189, 19 авг. 1914; Камбана, бр. 1999, 19 авг. 1914.
- ¹²² Камбана, бр. 2015, 4 септ. 1914.
- ¹²³ Народни права, бр. 205, 9 септ. 1914. Съобщават се имената на убитите четници.
- ¹²⁴ Народни права, бр. 209, 12 септ. 1914.
- ¹²⁵ Пак там.
- ¹²⁶ Камбана, бр. 2095, 19 септ. 1914.
- ¹²⁷ К. Пърличев. Цит. съч., с. 56.
- ¹²⁸ А. Томов, Г. Баждарев. Цит. съч., с. 154.
- ¹²⁹ Камбана, бр. 2021, 10 септ. 1914.
- ¹³⁰ Народни права, бр. 201, 4 септ. 1914.
- ¹³¹ Камбана, бр. 1967, 17 юли 1914; Народни права, бр. 289, 17 юли 1914; А. л. Маргулов. Цит. съч., с. 291—292.
- ¹³² К. Пърличев. Цит. съч., с. 63.
- ¹³³ Камбана, бр. 2039, 27 септ. 1914.
- ¹³⁴ Народни права, бр. 226, 4 окт. 1914

- ¹³⁵ К. Пърличев. Цит. съч., с. 59—60; Народни права, бр. 219, 26 септ. 1914, и бр. 220, 226, 4 окт. 1914.
- ¹³⁶ Пак там.
- ¹³⁷ Пак там.
- ¹³⁸ Народни права, бр. 220, 27 септ. 1914; У. Готлиб. Цит. съч., с. 55.
- ¹³⁹ К. Пърличев. Цит. съч., с. 63.
- ¹⁴⁰ С. Т. Аврамов. Цит. съч., с. 200. Някои от тези хора, особено Й. Шурков, минават за доверени хора на сръбските власти. Всички такива местни хора, които сръбите назначавали на свои служби, ВМРО ги използва успешно за борбата срещу сръбските потисници.
- ¹⁴¹ А. Л. Мартулков. Цит. съч., с. 291—293. Ал. Мартулков е деец на БКП. След 1944 г. става член на СЮК.
- ¹⁴² А. Л. Мартулков. Цит. съч., с. 291—293.
- ¹⁴³ Пак там, с. 294.
- ¹⁴⁴ С. Т. Аврамов. Цит. съч., с. 200—201.
- ¹⁴⁵ А. Мартулков. Цит. съч., с. 297.
- ¹⁴⁶ Пак там.
- ¹⁴⁷ Пак там, с. 297—298; срв. К. Пърличев. Цит. съч., с. 61.
- ¹⁴⁸ ЦПА, ф. Ал. Протогеров (необработен).
- ¹⁴⁹ А. Мартулков. Цит. съч., с. 289.
- ¹⁵⁰ ЦПА, ф. Ал. Протогеров (необработен).
- ¹⁵¹ Камбана, бр. 2131, 2 ян. 1951
- ¹⁵² Пак там, бр. 2022, 11 септ. 1914
- ¹⁵³ Пак там.
- ¹⁵⁴ Пак там, бр. 2122, 22 дек. 1944
- ¹⁵⁵ Народни права, бр. 231, 10 окт. 1914; вж. също бр. 232, 272, 275, 280, 282, 289, 299.
- ¹⁵⁶ Народни права, бр. 44, 25 февр. 1915
- ¹⁵⁷ Пак там.
- ¹⁵⁸ П. Стојанов. Цит. съч., с. 237.
- ¹⁵⁹ Пак там, с. 237—238.
- ¹⁶⁰ Народни права, бр. 39, 48 февр. 1915; Камбана, 13 февр. 1915.
- ¹⁶¹ К. Пърличев. Цит. съч. с. 54.
- ¹⁶² Пак там.
- ¹⁶³ П. Стојанов. Цит. съч., с. 244—245.
- ¹⁶⁴ Пак там, с. 244.
- ¹⁶⁵ Народни права, бр. 202, 5 септ. 1914.
- ¹⁶⁶ К. Пърличев. Цит. съч., с. 56.
- ¹⁶⁷ Камбана, бр. 2211, 27 март 1915. По това време правителствата на страните от Съглашението упражняват натиск над сръбското правителство да отстъпи на България, поне т.н. безспорна зона в Македония.
- ¹⁶⁸ ЦПА, Ф. 226 (необработен).
- ¹⁶⁹ Пак там, К. Пърличев. Цит. съч., с. 56—57.
- ¹⁷⁰ Пак там.
- ¹⁷¹ П. Стојанов. Цит. съч., с. 253.
- ¹⁷² К. Пърличев. Цит. съч., с. 57.
- ¹⁷³ Т. Влахов. Отношенията между България и Централните сили, с. 180 (На същата страница погрешно е писано, че събитиято във Валандово е станало през ноември 1914 г.)
- ¹⁷⁴ П. Стојанов. Цит. съч., с. 164.
- ¹⁷⁵ Камбана, бр. 2210, 26 март 1915
- ¹⁷⁶ П. Стојанов. Цит. съч., с. 265.
- ¹⁷⁷ Пак там, с. 249.
- ¹⁷⁸ ЦПА, ф. Ал. Протогеров (необработен).
- ¹⁷⁹ НКМ—БИА, ф. 189, оп. 1, а.е. 7, л. 169.
- ¹⁸⁰ Пак там.
- ¹⁸¹ Пак там, л. 169—170. Това становище на организацията е категорично опровержение на твърденията на някои наши и чужди историци, че през този период ВМРО била „оръдие“ на централните империалистически сили. П. Стојанов, Цит. съч., с. 239—250; Т. Влахов. Върховизмът и неговата роля по време на войните. — И Пр., 1965, кн. 4—5, с. 367—370; М. Лалков. Австро-унгарската дипломатия на Балканите в навечерието на Първата световна война. — В: Сборник Туше Влахов, С., 1975, с. 117—121 и др.
- ¹⁸² П. Стојанов. Цит. съч., с. 262—263.

- ¹⁸³ Камбана, бр. 2221, 6 апр. 1915.
- ¹⁸⁴ Пак там, бр. 2217, 2 апр. 1915.
- ¹⁸⁵ Пак там.
- ¹⁸⁶ К. Пърличев. Цит. съч., с. 45.
- ¹⁸⁷ Пак там., с. 45—46.
- ¹⁸⁸ Вж. Блокадата на с.Владимирово, Беровско, от сръбските войски. — Камбана, бр. 2216, 1 апр. 1915; К. Пърличев. Цит. съч., с. 45—46.
- ¹⁸⁹ ЦПА, ф. 240, оп. 1, а.е. 14, л. 2.
- ¹⁹⁰ Камбана, бр. 2273, 29 май 1915.
- ¹⁹¹ Пак там.
- ¹⁹² К. Пърличев. Цит. съч., с. 53.
- ¹⁹³ Пак там.
- ¹⁹⁴ Пак там, с. 54.
- ¹⁹⁵ ЦПА, ф. 226 (необработен).
- ¹⁹⁶ ЦПА, ф. 226, оп. 1, а.е. 130, л. 33—34.
- ¹⁹⁷ Вж. по този въпрос следните трудове: У. Готлиб. България в международната политика 1914—1915 г. — ИИИ, 1914, т. 23, с. 13—103; Туше Влахов. Отношенията между България и Централните сили, с. 67—201; Дипломатически документи по намесата на България в европейската война 1913—1915 г., т. I—II; М. Ив. Маджаров. Дипломатическата подготовка на нашите войни. С., 1932, с. 190—371; С. Симеонов. Дипломатическата борба на Балканите във връзка с намесата на България в световната война. — ВИС, 1943, кн. 39, с. 157—161 и пр.
- ¹⁸⁹ ЦПА, ф. 227, оп. 1. а. е. 20, л. 93.
- ¹⁹⁹ ЦПА, ф. 226 (необработен). Архив на Д. Кьосев.
- ²⁰⁰ ЦПА, ф. Ал. Протогеров (необработен).
- ²⁰¹ К. Пърличев. Цит. съч., с. 69.
- ²⁰² Пак там, с. 70.
- ²⁰³ К. Пърличев. Цит. съч., с. 69.
- ²⁰⁴ ЦПА, ф. 226 (необработен).
- ²⁰⁵ К. Пърличев. Цит. съч., с. 70.
- ²⁰⁶ Пак там, с. 71.
- ²⁰⁷ Пак там.
- ²⁰⁸ ЦПА, ф. 240, оп. 1, а.е. 14, л. 2.
- ²⁰⁰ К. Пърличев. Цит. съч., с. 74; П. Стојанов. Цит. съч., с. 213.
- ²¹⁰ К. Пърличев. Цит. съч., с. 75.
- ²¹¹ ЦПА, ф. 226 (необработен).
- ²¹² К. Пърличев. Цит. съч., с. 73—76.
- ²¹³ „Българският народен комитет“ е основан през 1913 г. с цел да осведомява световното обществено мнение за положението и борбите на българите във Вардарска и Егейска Македония.
- ²¹⁴ ЦПА, ф. Ал. Протогеров (необработен). Меморандумът е подписан от следните видни македонски българи: председател Г. Фичев, подпредседател Ст. Ковачев, секретар Н. Киров, деловодител К. Динов, касиер Димо Димов, членове: Д. Маринов, Т. Зографски, Т. Турчев и К. Терзиев.
- ²¹⁵ Пак там; Вж. по-подробно К. Пърличев. Цит. съч., приложение, с. 73—154; Народни права от бр. 15 до бр. 225, 1915.

LE MOUVEMENT REVOLUTIONNAIRE EN MACEDOINE DE VARDAR (1914 — 1915)

Dimităr Gocev

(R é s u m é)

En vertu du Traité de Bucarest d'août 1913 la Macédoine de Vardar et la Macédoine d'Egée succombent sous les dominations serbe et grecque. Ainsi la population bulgare s'y trouva sous un nouveau joug national, politique et économique, plus dur que d'autrefois. Les gouvernements bourgeois serbe et grec se mirent à la tête d'une politique de négation et de persécution de la nationalité bulgare, une politique de sa serbisation et de sa grecisation.

Sur la base des faits et des données disponibles dans la littérature scientifique et dans les mémoires publiées, des documents nouvellement découverts dans les archives nationales, des mémoires non publiées des hommes politiques de l'époque, de la presse périodique bulgare etc., on constate que cette politique incite une réaction grave et une résistance de la part de la population bulgare. En 1913 sous la direction de l'Organisation révolutionnaire macédo-nienne intérieure (ORMI) éclatent aussi deux insurrections armées — celles de Tikveš et d'Ohrid — Debâr contre les asservisseurs serbes. Au début de 1914 l'Organisation révolutionnaire rétablit entièrement son réseau en Macédoine de Vardar et en Macédoine d'Egée et renforce les actions armées de ses troupes de partisans. L'Organisation gagne pour sa cause les populations turque et albanaise de Macédoine. Sauf l'activité des troupes de partisans, le plein boycottage du régime serbe de la part de la population locale est une manifestation nationale de résistance de l'époque. Le boycottage se manifeste le plus fortement dans la fuite massive des jeunes Bulgares de l'armée serbe. Il est exprimé clairement aussi par la révolte de mille jeunes gens de Macédoine, mobilisés par force, qui, en avril 1914 à Kraguevac déclarent publiquement qu'ils sont bulgares et comme tels ne désirent pas prêter serment pour leur dévouement auprès du roi et de l'Etat serbes.

Avec le commencement de la Première guerre mondiale, la lutte de libération prend un caractère massif. Les troupes de partisans de l'Organisation ont presque journellement des rencontres et des heurts avec les meutes militaires et de gendarmerie serbes. Les moyens d'information serbes donnent des renseignements réguliers des batailles en Macédoine, en les appelant „le Front Est“.

Dans sa lutte de libération pendant la période examinée, la population de la Macédoine de Vardar donne des sacrifices immenses. Il n'y a presque aucune famille bulgare, même turque ou albanaise qui n'ait pas subie quelques pertes.

Dans un vaste mémorandum aux gouvernements des Grandes Puissances de 15 mai 1915, envoyé par le Comité National Bulgare, on annonce que dans deux ans et demie de régime serbe, en Macédoine de Vardar sont assassinées plus de 10 000 personnes bulgares, principalement des voïevodes, des partisans, de jeunes gens, des notables etc. et plus de 150 000 Bulgares sont chassés de leurs foyers nataux.

Nous devons souligner que la lutte de la population bulgare, dirigée par l'Organisation intérieure perdant la période examinée (1914—1915) a un caractère profondément révolutionnaire-démocratique et humanitaire. Elle est menée non seulement pour une libération nationale et sociale du joug étranger, mais aussi pour une conservation en bon état de la population bulgare en Macédoine de Vardar et en Macédoine d'Egée, une conservation morale et physique. Cette lutte est une continuation des luttes de l'époque turque, avec la différence que maintenant cette lutte est menée dans des conditions militaires et politiques incomparablement plus dures.

Néanmoins, toute la population bulgare en Macédoine, sans exception, partage pendant cette période les idées de l'ORMI, elle la soutient entièrement et participe en masse à toutes ses formes de résistance et de lutte armée contre les asservisseurs étrangers, pour une libération et une union nationales.